

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 1945-1967: ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Βασίλης Κρεμμυδάς, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Το γενικό και κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου 1945-1967 είναι η μεγάλη ένταση στις κοινωνικές σχέσεις και η βιαιότητα των κοινωνικών συγκρούσεων. Εάν περιορίσουμε την οπτική μας στην πολιτική, μια υποπεριοδολόγηση αποδεσμεύεται ευχερώς: έως το 1950 είναι τα χρόνια του Εμφυλίου και της αλλαγής "προστατευτικής" φρουράς, όπου οι ΗΠΑ αντικατέστησαν την Αγγλία σ' αυτό το ρόλο έως το 1961 είναι η περίοδος της πλήρους κυριαρχίας της Δεξιάς, με όλες της τις μορφές, και της μεγάλης κρίσης του κυπριακού προβλήματος και στα χρόνια έως το 1967 έχουμε την πολιτική ανωμαλία και την όξυνση της κρίσης του κοινοβουλευτισμού. Τόσο απ' αυτή την άποψη, δηλαδή την άποψη των πολιτικών συσχετισμών, όσο και από την άποψη της έντασης στις κοινωνικές σχέσεις, που λέγαμε προηγουμένως, η περίοδος 1945-1967 είναι από τις ελάχιστες στην ιστορία που αρχίζει με ορισμένη ημερομηνία: 3 Δεκεμβρίου 1944. Τα γεγονότα εκείνης της ημέρας, γνωστά έκτοτε ως "Δεκεμβριανά" συνιστούν ένα είδος προλόγου για τις τάσεις και τις κινήσεις ολόκληρης της υπό εξέταση περιόδου.

Τα "Δεκεμβριανά", οι κοινοβουλευτικές εκλογές και το δημοψήφισμα για την επαναφορά της βασιλείας (Γεώργιος Β'), το Μάρτιο και το Σεπτέμβριο του 1946 αντίστοιχα, η διετής ένοπλη τρομοκρατία που εγκαθίδρυσαν στη χώρα ακροδεξιές ημιπαράνομες ομάδες και, κυρίως, ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949), ο οποίος κανένας μελετητής δεν αμφισβάζει πλέον ότι για την κομμουνιστική αριστερά ήταν περίπου υποχρεωτικός, δεν ήταν παρά εκφράσεις μιας ενιαίας πολιτικής τακτικής της Αγγλίας (και κατόπιν των ΗΠΑ) και της ελληνικής ανακτορικής δεξιάς, προκειμένου να ανακοπεί η πορεία προς τη διαμόρφωση ανεπιθύμητων κοινωνικών σχέσεων μέσω της διαρκούς απελευθέρωσης λαϊκών κοινωνικών δυνάμεων που είχε αρχίσει στο χώρο της Αντίστασης κατά την Κατοχή.

Αυτή η πολιτική τακτική, κυριότατα όμως ο Εμφύλιος, πρέπει να θεωρείται ως στοιχείο της παγκόσμιας στρατηγικής των δυτικών δυνάμεων γνωστής ως "Ψυχρός Πόλεμος". Ωστε, η χώρα εντάχθηκε πλήρως στους μηχανισμούς αυτής της στρατηγικής, προτού ενταχθεί τυπικά σε οργανισμούς που την υπηρετούσαν. Η τέτοια διεθνοποίηση του ελληνικού Εμφυλίου, προδίκαιζε ίσως και την κατάληξή του.

Τη λήξη του Εμφυλίου (1949) και την ήττα της κομμουνιστικής αριστεράς ακολούθησε μια σχετικά μακρά περίοδος κυριαρχίας της Δεξιάς, μάλιστα της Ακροδεξιάς, και ταλαιπωρίας, σε βαθμό θρασυισμού, και πάντως πλήρους και με κάθε μέσο κοινωνικής εξουθένωσης και πολιτικής εξουδετέρωσης κάθε, όχι μόνον αριστερού, αλλά και απλώς φιλελεύθερου στοιχείου.

Παρόλο που η επιστημονική έρευνα δεν έχει ακόμη εκταθεί προς αυτή συγκεκριμένα την κατεύθυνση στο βαθμό που χρειάζεται, καταθέτω εδώ την υπόθεση, στην οποία θα επανέρχομαι στη συνέχεια, ότι κύριος στόχος αυτής της πολιτικής τακτικής ήταν η βίαιη επέμβαση στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων μέσω της τεχνητής, άρα και βίαιης επίσης, αυτονόμησης του εποικοδομήματος από τους υλικούς παράγοντες.

Απ' αυτή την άποψη, από την άποψη της οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων, η ευρύτερη δεκαετία του 1950 υπήρξε κρίσιμη και καθοριστική: η οργανωμένη, προνομιακή και με διμερή κρατική προστασία εισροή ιδιωτικών κεφαλαίων από το εξωτερικό κατήυθνε την οικονομία της χώρας προς τον παρασιτισμό, μέσα σε ένα πλαίσιο διεθνών οικονομικών σχέσεων νεοαποικιακού τύπου. Οι επιπτώσεις ήταν άμεσες και φυσιολογικές: ο ραγδαία διογκούμενος τριτογενής τομέας δε λειτούργησε υπέρ του δευτερογενούς ή ακόμη και του πρωτογενούς, που συνέχιζαν να είναι εξαιρετικά αδύναμοι, αλλά υπέρ των παρασιτικών και πάντως μη παραγωγικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Εκείνο όμως που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον - και αυτή είναι μια άλλη υπόθεση εργασίας - είναι ότι ο ελληνικός τριτογενής τομέας άρχισε από τη δεκαετία αυτή, του 1950, να εμφανίζει τα χαρακτηριστικά των αντίστοιχων χωρών της δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής, να αυτονομείται δηλαδή από τους άλλους δύο τομείς και να αυτοτροφοδοτείται αρχικά, ώστε αργότερα να μετατραπεί σε νέου τύπου παραγωγικό τομέα, αντλώντας μάλιστα δυνάμεις και από τους άλλους δύο.

Μέσα σε αυτή την πραγματικότητα, ή και λόγω της σταδιακής εισαγωγής της τεχνολογίας στην αγροτική οικονομία απελευθέρωση εργατικού δυναμικού δε συναρτήθηκε με απορρόφησή του από τη βιομηχανία, όπως θέλουν κάποιοι νόμοι του καπιταλισμού, αλλά με την τροφοδότηση των υπηρεσιών και της κυκλοφορίας, όπως θέλουν κάποιοι άλλοι, νεότεροι, νόμοι, του καπιταλισμού επίσης.

Εδώ βρίσκονται, κατά την ανάλυσή μου, οι απαρχές του σχηματισμού του σύγχρονου ελληνικού μικροαστισμού, ο οποίος, υπερτροφικός καθώς θα γίνει από το καμίνι της στρατιωτικής δικτατορίας του 1967-1974, αλλά με διαφορετική μορφή, θα γίνει ρυθμιστής της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της χώρας μέχρι και σήμερα. Ωστε, δεν είμαστε μακριά από την πραγματικότητα, αν πούμε ότι η μεταπολεμική πολιτική και κοινωνική ζωή ρυθμίστηκε από τα ζητούμενα και από την προσπάθεια για πολιτική ποδηγέτηση αυτού του ευρύτατου τελικά μεσοστρώματος.

Εντούτοις, η οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων από τη Δεξιά κατά τη δεκαετία του 1950 αποδείχτηκε δυσχερής. Δύο παράγοντες, η κοινοβουλευτική μορφή δράσης, έστω και χωλή, που από ανάγκη επέλεξε (ας μη λησμονούμε ότι στον Πόλεμο είχε εισέλθει με πολιτικό καθεστώς αντικοινοβουλευτισμού) και η αποτυχία της να θέσει τις βάσεις ενός οικονομικού εκσυγχρονισμού και, κατ' επέκταση, να βελτιώσει το εξαιρετικά χαμηλό έως άθλιο βιοτικό επίπεδο ευρέων στρωμάτων του πληθυσμού, επέτρεψαν να αναδειχθούν ισχυρές κοινωνικές αντιστάσεις, παρά το εν εφαρμογή ασφυκτικά κατασταλακτικό νομικό πλαίσιο.

Η οξεία φάση στην οποία εισήλθε το κυπριακό πρόβλημα έκανε ώστε η κοινωνική ένταση στον ελλαδικό χώρο να μετατραπεί σε κοινωνική έκρηξη με χαρακτηριστικά σύγκρουσης: με την ευκαιρία του ένοπλου ανταποικιακού απελευθερωτικού αγώνα στην Κύπρο, στην Ελλάδα εκδηλώθηκε με μαζικό και μερικές φορές βίαιο τρόπο η αντίθεση στη νεοαποικιοποίηση, στην πρόσθεση της χώρας σε ξένα, αμερικανικά συγκεκριμένα, στρατιωτικά και οικονομικά συμφέροντα και στο αστυνομικό κράτος και παρακράτος με ταυτόχρονη προβολή συγκεκριμένων κοινωνικών αιτημάτων που είχαν να κάνουν κυρίως με το βιοτικό επίπεδο, με τον εκσυγχρονισμό της Παιδείας και με τις ατομικές ελευθερίες.

Η κοινωνική ένταση, εκτός από την αθλιότητα του βιοτικού επιπέδου και τα μέτρα καταστολής, τροφοδοτήθηκε και από δύο γεγονότα ύψιστης σημασίας: α) η από το 1952 ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ, τον κεντρικό στρατιωτικοπολιτικό μηχανισμό στήριξης και τροφοδότησης του Ψυχρού Πολέμου, η ανάθεση, στην πραγματικότητα, της διοίκησης του ελληνικού στρατού στις ΗΠΑ, ήταν ένα είδος εξόφλησης χρέους της ελληνικής Δεξιάς για την αποφασιστική ενίσχυσή της κατά τον Εμφύλιο και, συγχρόνως, ένα είδος υποθήκευσης της συνέχισής της ήταν μια εκβιασμένη πολιτική επιλογή διεθνών σχέσεων της χώρας, η οποία όμως την απέκοψε, την ξερίζωσε κατά κάποιο τρόπο, από τον ιστορικό χώρο της που είναι η ανατολική Μεσόγειος και η Βαλκανική.

Ενα δεύτερο σημείο που χρειάζεται περισσότερη ανάλυση έχει να κάνει με την άσκηση της εξουσίας. Για μία δεκαετία περίπου στη χώρα λειτούργησαν δύο παράλληλες πολιτικές εξουσίες: κάθε φορά που κρινόταν σκόπιμο, ημιεπίσημες παραστρατιωτικές οργανώσεις, όπως τα Τάγματα Εθνικής Ασφάλειας (ΤΕΑ), σε απευθείας σύνδεση με την Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (ΚΥΠ) και με την πανίσχυρη μυστική οργάνωση του στρατού ΙΔΕΑ και μέσω αυτών με τα Ανάκτορα κατατρομοκρατούσαν την ύπαιθρο συντηρώντας έντονο το κλίμα του αντικομμουνισμού και παρέκαμπταν ή δέσμευαν την επίσημη κυβέρνηση πολύ γρήγορα αναδείχτηκε στη χώρα ένα σοβαρότατο πρόβλημα διακυβέρνησης και λειτουργίας των θεσμών.

Η ισχύς και το μέγεθος του ρόλου αυτής της ακροδεξιάς παράλληλης εξουσίας φάνηκαν περισσότερο στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν είχε πλέον γίνει εμφανής η αδυναμία της επίσημης, δεξιάς επίσης, κυβερνητικής εξουσίας να εξασφαλίσει μια λίγο-πολύ απρόσκοπτη συνέχιση της βασιλείας της Δεξιάς ως συνόλου: η νόθευση του αποτελέσματος των κοινοβουλευτικών εκλογών του 1961 και η πολιτική δολοφονία του βουλευτή της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) Γρηγόρη Λαμπράκη το 1963 ήταν απλώς οι βιαιότερες από μια σειρά εκδηλώσεων της ανακτορικής, κατά κύριο λόγο, παράλληλης εξουσίας. Βέβαια, αυτής της μορφής οι ακραίες εκδηλώσεις δε θα είχαν χρειαστεί, αν η συνεχιζόμενη και διογκούμενη κοινωνική ένταση και αναταραχή δεν πήγαινε να προσλάβει εκρηκτικές διαστάσεις καθιστώντας όλο και περισσότερο αναποτελεσματική τη λειτουργία αυτής της παράλληλης εξουσίας, δηλαδή των Ανακτόρων και των μυστικών υπηρεσιών και οργανώσεων.

Με αυτά τα πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα το κεντρικό σύνθημα "ζήτω η Δημοκρατία", στο οποίο στήριζαν τις μαζικές εκδηλώσεις τους στις αρχές της δεκαετίας του 1960 τα ενωμένα κεντρώα κόμματα (Ενωσις Κέντρου), αντιδεξιά όσο και αντικομμουνιστικά, συμπύκνωνε τα στοιχεία της περίπου διαρκούς κοινωνικής αντίστασης.

Σ' αυτό το σημείο, ας δούμε μερικές ακόμη από τις εκφράσεις της μετεμφυλιοπολεμικής δεξιάς πολιτικής, χωρίς να λησμονούμε ότι κεντρικός στόχος της ήταν η βίαιη οργάνωση κοινωνικών σχέσεων. Το γενικό χαρακτηριστικό της εφαρμογής αυτής της πολιτικής σε κοινωνικό επίπεδο ήταν η ασφυκτική αστυνόμευση του βίου, ακόμη και του ιδιωτικού, και η αναγωγή του χαφιεδισμού σε εθνικό καθήκον. Η κατάταξη των πολιτών σε εθνικόφρονες και σε αντιεθνικούς δρώντες απέβλεπε στον έλεγχο των κοινωνικών σχέσεων και στην προγραμματισμένη διοχέτευση του εργατικού δυναμικού της χώρας. Η πιο εκφραστική και περιεκτική απ' αυτή την άποψη είναι η πολιτική των Πιστοποιητικών Κοι-

νωνικών Φρονημάτων με αυτά προστατεύονταν το κράτος και μέρος του ιδιωτικού τομέα, όπως η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, από όσους χαρακτηρίζονταν ως μη εθνικόφρονες, που δεν ήταν μόνον οι κομμουνιστές, εξυπηρετούνταν η ιδιωτική κερδοσκοπία με τη διαθεσιμότητα εργατικής και υπαλληλικής δύναμης και ωθούνταν ο αριστερός χώρος προς οικονομικές δραστηριότητες και σχέσεις της κυκλοφορίας, με τις αντίστοιχες κοινωνικές επιπτώσεις. Τέλος, η πολιτική της εξορίας και της λογοκρισίας δείχνουν την αντίθεση της πολιτικής εξουσίας προς τις ατομικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Παρά την πολιτική της αυτή και τα εξουσιαστικά της στηρίγματα στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, η Δεξιά, ως σύνολο, δεν κατόρθωσε να παραμείνει στην εξουσία πάνω από μια δεκαετία: οι εκλογές του Νοεμβρίου 1963 και Φεβρουαρίου 1964 έφεραν στην κυβέρνηση (με 52,72% οι δεύτερες) την Ένωση Κέντρου, με πρωθυπουργό το Γ. Παπανδρέου.

Η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου επιχείρησε να εφαρμόσει κοινωνική πολιτική ("κράτος δικαίου"), να περιορίσει τα προνόμια και την ανεξέλεγκτη συμπεριφορά του ξένου κεφαλαίου, να προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη μέσω επενδύσεων στη βιομηχανία, να εκσυγχρονίσει την εκπαίδευση, να αποκαταστήσει τις ατομικές ελευθερίες με την κατάργηση μέτρων αστυνόμευσης, να ανακαταλάβει το εθνικό εισόδημα και να εξουδετερώσει τις παράλληλες εξουσίες μέσω της ισχυροποίησης του κοινοβουλευτισμού, ο οποίος δεν είχε πλήρως λειτουργήσει επί τριάντα χρόνια και δεν έμελλε να λειτουργήσει πριν από το 1974.

Εντούτοις, ήταν ολοφάνερο, πρωτίστως στον πρωθυπουργό, ότι αυτό το συνολικό γεγονός που λέγεται εκδημοκρατισμός των κοινωνικών σχέσεων και του πολιτικού βίου δεν επρόκειτο να επισυμβεί πριν λυθεί το πρόβλημα της εξουσίας, πριν περάσει η πολιτική εξουσία στην κυβέρνηση. Επρεπε, μ' άλλα λόγια, η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου να περιορίσει, τουλάχιστον, την ανεξέλεγκτη δράση των μυστικών υπηρεσιών και οργανώσεων, που ήταν κυρίως στρατιωτικές, και να διακόψει την ευθεία και εκλεκτική σχέση στρατού και ανακτόρων.

Ακριβώς στο σημείο αυτό, στην προσπάθεια δηλαδή του Γ. Παπανδρέου να αφαιρέσει την πραγματική εξουσία από τις οργανώσεις και τα στοιχεία της ακροδεξιάς, που βρίσκονταν παντού (στρατός, αστυνομία, μυστικές υπηρεσίες, δημόσιος τομέας) σε υψηλές θέσεις, και από τα Ανάκτορα, επήλθε η ρήξη στον εξουσιαστικό χώρο: η φασιστοειδής ολιγαρχία έβλεπε στην πολιτική του Γ. Παπανδρέου, μακροπρόθεσμα, την αποκοπή της από τα κατεστημένα προνόμιά της και γι' αυτό αντέδρασε. Στην πραγματικότητα, το κυβερνητικό πρόγραμμα του Γ. Παπανδρέου θα μπορούσε να απελευθερώσει τις κοινωνικές δυνάμεις που απαιτούσαν τον εκδημοκρατισμό του δημόσιου βίου και την εκλογίκευση των διεθνών σχέσεων της χώρας ήταν ένα πρόγραμμα που δεν έβρισκε σύμφωνα ούτε τα συντηρητικά στοιχεία του ετερογενούς στη συγκρότησή του κόμματος της Ένωσης Κέντρου.

Η σύγκρουση, αναπόφευκτη όπως διαφαινόταν, επήλθε ακριβώς στο ισχυρότερο σημείο ελέγχου των πολιτικών εξελίξεων, που ήταν ο στρατός, και έγινε ανάμεσα στους δύο ανώτατους πολιτικούς παράγοντες, τον πρωθυπουργό και το βασιλιά. Προηγουμένως, οι μυστικές υπηρεσίες είχαν κατορθώσει να εμφανίσουν το γιο του πρωθυπουργού και

υπουργό Ανδρέα Παπανδρέου, που θεωρούνταν αρχηγός της αριστερής πτέρυγας της Ενωσης Κέντρου, ως επικεφαλής αριστερής συνωμοτικής οργάνωσης στο στρατό, του ΑΣΠΙΔΑ.

Τα συμβάντα, γνωστά ως "Ιουλιανά" (άρνηση του βασιλιά να συμφωνήσει στην αντι-κατάσταση του ανακτορικού υπουργού Εθνικής Αμυνας, παραίτηση γι' αυτό του πρωθυπουργού και αλληπάλληλες προσπάθειες του βασιλιά για σχηματισμό κυβέρνησης από την Ενωση Κέντρου μέσω της αποστασίας στελεχών της με πρωτεργάτη και παρασκηνακό πρωταγωνιστή τον υπουργό Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, έκρηξη κοινωνικών κινητοποιήσεων, είναι ένα σύνθετο πολιτικό και κοινωνικό γεγονός που εξέφρασε την άκρα αναντιστοιχία κοινωνικών σχέσεων και πολιτικής εξουσίας. Γι' αυτό το λόγο η σύγκρουση ήταν βίαιη, με βιαίως επιτιθέμενους αυτούς, φυσικά, που είχαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν βία: αστυνομία, στρατός, παρακράτος.

Ως προς τα πολιτικά επιφαινόμενα, οι αλληπάλληλες αναθέσεις σχηματισμού κυβέρνησης από το βασιλιά σε στελέχη της Ενωσης Κέντρου που διαφωνούσαν με τον πρωθυπουργό και οι αλληπάλληλες επίσης, αν και περιορισμένες σε αριθμό, αποστασίες βουλευτών της ευτέλιαν και διέσφραν την πολιτική, τους πολιτικούς και τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, ώστε, για τα παραδοκούντα οργανωμένα φασιστικά στοιχεία στο στρατό, ήταν εύκολο να χλευάσουν τον κοινοβουλευτισμό και να ετοιμάσουν την κατάλυσή του και μάλιστα με το επιχείρημα της εξυγίανσής του.

Κυρίες και Κύριοι,

θα τελειώσω επανερχόμενος στην κεντρική-ή και έμμομη, αν θέλετε-ιδέα μου ότι άξονας της ανάλυσής μας για την περίοδο 1945-1967 πρέπει να είναι η προώθηση και διεύρυνση του οικονομικά παρασιτικού και κοινωνικά και πολιτικά ευάλωτου Μεσοστρώματος η ακροδεξιά προσπάθησε να το προσεταιριστεί μέσω της ιδέας της παράλληλης εξουσίας, οι Παπανδρέου μέσω της μετατροπής του σε στήριγμα του εκδημοκρατισμού των κοινωνικών σχέσεων.